

А.С. Нерсесян, С.О. Родіна, А.О. Сапарова, В.С. Смородинський, О.М. Стойко, І.А. Тимченко, В.М. Ткаченко, О.О. Томкіна, А.А. Яковлев.

Гідним і логічним завершенням «круглого столу» стала презентація кандидатом юридичних наук, доцентом, начальником управління планування та координації правових досліджень НАПрН України **Д.В. Лук'яновим** проекту концепції тому «Порівняльне правознавство» у «Великій юридичній енциклопедії», яку готує НАПрН України.

За результатами «круглого столу» готується до видання збірник наукових праць.

ІДЕЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: PRO ET CONTRA

2 грудня 2014 р. у Києві відбувся міжнародний «круглий стіл» на тему «Ідея порівняльного міжнародного права: *pro et contra*», присвячений ювілею іноземного члена НАН України та НАПрН України Уільяма Елліотта Батлера, – третій з серії «круглих столів» «Проблеми порівняльного правознавства». Його організаторами виступили Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, Університет штату Пенсільванія, юридичний журнал «Право України», Українська асоціація порівняльного правознавства та Українська асоціація міжнародного права.

Учасниками «круглого столу» стали наукові співробітники установ НАН і НАПрН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, Інституту держави і права АН Угорщини, викладачі Університету штату Пенсільванія, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національної академії внутрішніх справ, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського університету права НАН України, Херсонського державного університету, Національної академії Генеральної прокуратури України, Ужгородського національного університету, Української академії банківської справи Національного банку України, Національної академії Державної податкової служби України, практикуючі юристи.

З вступними словами виступили академік НАН України **Ю.С. Шемшученко**, академіки НАПрН України **В.П. Тихий** і **О.Д. Святоцький**, член-кореспондент НАПрН України **О.В. Задорожній**. Зокрема, вони звернули увагу на віхи життя і наукові концепції У.Е. Батлера, а також на можливість використання його ідей для вирішення нагальних проблем сучасного міжнародного права. Цим питанням було присвячено також **перше урочисте засідання** «круглого столу», на якому виступили **О.В. Кресін**, **М.А. Дамірлі** та **Ч. Варга**.

Друге засідання було присвячене розгляду різних аспектів концепції порівняльного міжнародного права.

З основною доповіддю «**Порівняльне міжнародне право**» на ньому виступив іноземний член НАН України і НАПрН України, професор Пенсільванського університету **У.Е. Батлер**. Він зазначив: фактично, накладення або подвійність універсального права народів і значної кількості регіональних, ідеологічно або теологічно об'єднаних міжнародних правових підсистем мала місце або постулювалася протягом тисячоліть. Згода щодо того, що так було або має бути в даний час, це інше питання. Обговорення цієї проблеми не може бути продуктивним без звернення до мови і методу порівняння як частини діалогу. Питання полягає не в тому, чи відіграє порівняння якусь роль у науці, дисципліні та системі міжнародного права, але в тому, яка ця роль, і як можна виконати поставлене завдання. В цьому контексті міжнародне право слід розуміти в найширшому сенсі, охоплюючи публічний і приватний аспекти.

У першій половині ХХ ст. більшість компаративістів дотримувалися думки, викладеного Гарольдом Гаттеріджем, згідно з якою міжнародне публічне право містило в собі принципи справедливості. Виходячи з припущення або допущення, що такі правила «явно універсальні» за характером, вони «не піддаються порівнянню». Якщо відкласти питання про «універсальність», то виявиться, що ані у визнанні, ані в самому факті універсальності немає нічого, що могло б зробити порівняння неможливим. Якщо людський інститут дійсно універсальний (що не дуже просто продемонструвати у сфері права), виникають питання про природу такої універсальності, обставини, за яких вона недосяжна, або про саме поняття того, що може бути менше універсальності – всі ці питання, незалежно від відповіді на них, зроблять поняття і досвід порівняння релевантним. Допущення про універсальність досить небезпечне, воно виникло за відсутності позитивних емпіричних доказів і у будь-якому випадку не вплине на можливість контрастного порівняння, яке передбачає щось менше, ніж універсальність.

Заперечення будь-яких «відносин» або «спорідненості» між порівняльним правознавством і правом народів є ще більш дивним узагальненням. Навіть у зроблених близько семи десятків років тому висновках на цю тему були допущені перегини. Заперечувався нормативний характер міжнародного публічного права і відкидалося припущення, що воно є правом у звичайному розумінні цього терміна. За визначенням *a priori* область міжнародного права була виключена зі сфери порівняльного правознавства. Адже Гаттерідж і його послідовники були проти того, що вони вважали впливом природного права. Зі свого боку, фахівці в галузі міжнародного публічного права в ХХ ст. напружено працювали, щоб воно було визнано життєздатною і процвітаючою правовою системою, в якій би їх власні праці становили визнані допоміжні інструменти для встановлення сутності міжнародного права.

Порівняльне правознавство як дисципліна і особливо застосування методу не може виключати деякі правові системи *a priori* і зберігати свою цілісність як дисципліни. Тобто, міжнародне право, як публічне, так і приватне, дійсно перебуває у сфері дії порівняльного правознавства, і в рамках своєї власної сфери застосування порівняльний аналіз буде одним з важливих методологічних інструментів, що сприяють ефективності та життєздатності всієї системи в цілому.

Ми знаходимося в оточенні різних проявів правового плюралізму. Серед них найчастіше зустрічається міжнародне публічне право, адже всі держави є його суб'єктами. Юристам немає потреби віддалятися від кордонів своєї країни, щоб увійти в контакт з іншими правовими системами. Вивчення порівняльного правознавства та вміння застосовувати порівняльний метод на практиці необхідні для роботи в галузі права в самому широкому розумінні цього терміна. «Іншими» можуть бути правові системи інших держав та їх адміністративно-територіальних одиниць або правові системи і норми, які виникли в: міжнародному публічному праві, регіональних правових спільнотах, міжнародних інститутах, або в рамках інших спільнот. Важливо зрозуміти, що порівняльне правознавство не обмежується порівнянням національних правових систем або їх елементів.

Неймовірно, щоб, наприклад, сучасний фахівець в комерційному, фінансовому, податковому, сімейному, договірному, майновому чи іншому праві міг працювати, не знаючи положень міжнародних договорів у його сфері, що передбачає розуміння того, як міжнародне публічне право взаємодіє з його власної юрисдикцією. З іншого боку, наприклад, статuti Постійної палати міжнародного правосуддя та Міжнародного суду формально визнали перспективність і користь порівняльного правознавства, пославшись на «загальні принципи права, визнані цивілізованими народами», – формулювання, яке проводить межу між «загальними принципами» і «не загальними принципами», з одного боку, а також «цивілізованими» і «нецивілізованими» правовими системами.

Чи є порівняльне правознавство дисципліною саме по собі? Якщо його розглядати тільки як застосування порівняльного методу до вивчення правового явища, спір щодо того, чи є воно автономною дисципліною, важко виграти. Однак у площині Права, якщо порівняльне правознавство розглядається, як вивчення будь-якими методами численних правових явищ, це питання набуває інший, відмінний сенс. В рамках такого підходу множинність правових явищ, а не застосування порівняльного методу є вирішальним фактором; і порівняльно-правове дослідження передбачатиме, але не обов'язково обмежуватиметься застосуванням порівняльного методу.

Поняття порівняльного міжнародного права не може не впливати на те, як міжнародне публічне та приватне право або порівняльне правознавство повинні викладатися в університетах. Привернути увагу до порівняльних підходів у правовій науці означає привернути увагу до ролі множинності мов і термінологій права; мовами говорять люди в усьому світі, а правова термінологія права виражена за допомогою цих мов з більшою або мен-

шою акуратністю і точністю. В силу того, що міжнародне право за визначенням є універсальною правовою системою, що включає всі держави світу, термінологія міжнародного права (яка не існує поза мовами країн його складових) прагне до загальноприйнятого універсального значення на всіх мовах. Цілком можна сперечатися, що «мова» (тобто термінологія) міжнародного публічного права пропонує найкращу загальну платформу для оволодіння мінімумом юридичних визначень і понять, знайомих всім суб'єктам цієї правової системи на їх власних національних і субнаціональних мовах. Курс про порівняльні підходи в міжнародному праві міг би бути заснований виключно на описі руху калік у галузі міжнародного права з одних національної мови і правової системи до інших. «Універсальність» права народів пройшла б перше випробування на предмет існування і значення міжнародно-правових термінів у різних національних правових термінологіях світу.

Питання про фрагментацію міжнародного права стало популярним завдяки дослідженням, проведеним Комісією міжнародного права у 2002 р., результатом якого став «Доповідь», «відзначена» цією Комісією в 2006 р. Цей змістовний і добре підготовлений документ продовжує перебувати в центрі обговорення міжнародного правового співтовариства. З точки зору понятійної структури порівняльного правознавства видається дивним, що юристи-міжнародники не знали про явище, яке вони назвали фрагментацією. Історично право народів зовсім не було універсальним, окрім як в устремліннях мислителів. Людські спільноти або дійові особи у великій кількості різних міжнародних систем (регіональних, теологічних чи ідеологічних) або ніколи не уявляли, або не досягали такого рівня згоди щодо характеру та змісту міжнародного права і його окремих норм, у всякому разі, практично до теперішнього часу, щоби можна було говорити, виходячи зі свого досвіду, про загальну згоду. Не дивно, що наприкінці ХХ ст. міжнародно-правові системи продовжують відчувати вплив відцентрових сил, які загрожують його уявним єдності і цілісності, так як ці сили відносяться до людських спільнот, які створили «право народів» тисячоліття тому. Слід говорити не про загрозу міжнародному праву як такому, але всебічному характеру його впливу. Гнучкість і податливість міжнародного права виражена в його «диспозитивності» і відображає одночасно силу і слабкість системи.

В якійсь мірі «фрагментацією» в міжнародному праві називається утворення підсистем або «правових режимів» різних типів, що діють на різних рівнях, в тому числі на рівні національних правових систем, з мінливим ступенем автономності. Іноді ці системи одна з іншою конфліктують, частково збігаються, зміцнюють одна одну, або діють паралельно. Множинність міжнародних правових систем називається «фрагментацією» тільки якщо постулюється наявність або доцільність наявності єдиної міжнародної правової системи; «фрагментація» також може розглядатися як нормальне явище міжнародного життя, що сформувалося протягом тисячоліть, можливо, ускладнене великою кількістю людських спільнот при

зростаючому населенні й проблемами численних правових режимів, створених щоб впоратися із зростаючою взаємодією між цими спільнотами. Більш того, термін «фрагментація» в даному контексті є тенденційною і помилковою характеристикою міжнародного співтовариства, так як припускає, що колись існувало «єдине ціле», яке з якоїсь причини «розбілося» або «розпалося» на складові. Людство раніше в кращому випадку досягало регіонального рівня злиття спільнот (зазвичай в межах імперій), і тільки в ХХ ст. стало прагнути до рівня глобального співтовариства з відповідною правовою системою. Модель поведінки характерна не для фрагментації, а для обмеженого об'єднання. Якщо розглядати історію міжнародного права або будь-якої його галузі в рамках порівняльно-правовий структури, ці процеси будуть очевидні.

Деякі питання, порушені в «Доповіді», стосуються права міжнародних договорів, особливо «зростаючого значення ланцюжків і кластерів міжнародних договорів, у тому числі відносин між угодами про основи угод та імплементаційними угодами». Насправді ж право міжнародних договорів, реалізоване в звичайних нормах міжнародного права, і Віденська конвенція 1969 р. – це мінімальна спроба регулювання великої кількості міжнародних правових систем та їх відносин між собою в рамках відповідних параметрів. Можливо, правильно вважати кластери або ланцюжки міжнародних договорів «режимами», як пропонує «Доповідь», але це тільки посилює значення порівняльного аналізу. (Цікаво, що юристи-міжнародники поки не вживають термін «сім'ї» щодо режимів міжнародних договорів). Така характеристика може мати додатковий позитивний бік, спрямувавши увагу від національних правових систем на географічні та часові аспекти правового життя, де кордони відіграють іншу, меншу роль.

Спільним у міжнародній і національній правових системах є, серед іншого, величезний розрив між законодавчою владою і відповідальністю: національні правові системи в особі зростаючого державного апарату та міжнародна правова система в особі множини міжнародних організацій та поширення джерел «м'якого права». Все це в сукупності складає, згідно з евфемізмом «Доповіді», «правове поле з дедалі більшою спеціалізацією».

Що б не було зроблено для зміни ситуації в обох «правових полях», було б самознищенням не помітити, який внесок може зробити порівняльно-правовий аналіз усіх правових систем у досягненні бажаного результату.

Найбільш важливою є взаємодія між національними правовими порядками і міжнародною правовою системою або підсистемами. Давно минув той час, коли вона зводилася до монізму або дуалізму. Самі основи права в міжнародному співтоваристві держав і в межах окремих держав, права у множинності його систем – це вихідний матеріал для порівняльно-правових досліджень, не проводячи розмежувальних ліній щодо того, коли і де порівняння може бути корисним. Компаративісти мають у своєму розпорядженні калейдоскоп, за допомогою якого можна оцінити всю складність Правового Всесвіту і пролити світло на те, що вони бачать.

Заслужений професор Інституту філософії права Католицького університету Угорщини і заслужений професор-дослідник Інституту правових досліджень АН Угорщини **Ч. Варга** виступив з доповіддю «**Філософія європейського права**», у якій наголосив: європейський колос, який нині називають просто Союз, побудований з надією використати величезний потенціал енергії нашого континенту в, як видається, безпрецедентно звільненій новій європейській інтелектуальній сфері, яка позбулася історичних та національних обмежень. Але ключовими гравцями залишаються нібито знищені історичні партикулярності, й вперед ведуть не духовні ідеали, а ті ж старі знайомі дійові особи, а саме держави, що протягом тисячоліття спільної історії вели запеклу боротьбу між собою, відстоюючи власні інтереси. І навіть нині їх окремі інтереси сконцентровані на собі, хоча тепер вони упаковані (сублімовані) у формат, визначений життям спільноти, відомої як ЄС. Те, за що тривала кривава битва, нині набуло, – принаймні, так видається, – більш (пост)модерної форми демократичної участі, в той час як загальна динаміка залишилася незмінною, і боротьба інтересів все ще є безпосереднім контекстом цієї реальності.

Ці інтереси значною мірою національні. Тим не менш, нині вони можуть бути нейтралізовані, змінені або збалансовані / переформатовані місцевими і регіональними (в тому числі транскордонними) інтересами, які час від часу навіть здатні обійти / замінити / перевершити те, що в іншому випадку не має відповідної форми, якщо формулюється в традиційних рамках державності. Поза переламними моментами ці традиційно структуровані інтереси (що характеризуються як часткові, фрагментовані, партикулярні) легко стають критичною масою, полярно протилежною новоствореним центрам тяжіння. І ці характерні глобально-економічні тенденції космополітичного проникнення, зосереджені на прагненні створення глобальної імперії та накопичення багатства, нині зайняли позицію, прямо протилежну колишнім Вестфальським досягненням, і пропонують майбутнє для Європи, пов'язане з подоланням національної державності як способу буття, роблячи це під приводом посилення інтеграції, а також (насправді) під впливом бюрократичної машини наддержави, прагнучи зручних і сприятливих умов для ефективного контролю позицій на ринку; все це робиться на розвалинах того, що колись було демократичним ідеалом (нині проявляється дефіцит демократії), і виявляється у соціальних проблемах на розвалинах фундаментальних обіцянок і потенціалу для бажаного майбутнього Європи.

Правові культури стоять пліч-о-пліч у цьому комплексі. З юридичної точки зору всі нації рівні як держави-члени, але їх шанси на виживання (тобто їх потенціал подальшого посилення або повної втрати значущості) в історичному сенсі вимірюються їхньою здатністю справляти вплив, заснований на їх інноваційній потужності. Яким би академічним пафосом не було оточене гадання щодо шансів поступового злиття або продовження співіснування традицій європейського континентального Цивільного права і англосаксонського Загального права, перспектива конвергенції,

очевидно, визначатиметься не внутрішніми чинниками [цих правових сімей / традицій], а стане результатом виключно індивідуальних здібностей [держав] виживати, результатом гострої інтелектуальної конкуренції. Підготовча робота з гармонізації та кодифікації європейського загального права проявляється скрізь у наукових дослідженнях в абстрактних засобах, під маркою принципу універсальності науки; ми повинні також визнати, що ці процеси відбуваються на практиці шляхом прямого застосування правових методик, навичок, звичаїв і систем цінностей, властивих певним національним культурам, тобто як невід’ємна частина або підстава національної експансії. Зрештою, окремі національні держави не є просто реципієнтами й інтерпретаторами європейського прецедентного права як результату європейської юридичної роботи, але також – через свій стратегічний і тактичний вибір, відображений в їх офіційних коментарях, попередніх питаннях і запитах – вони самі потенційно можуть стати учасниками або навіть промоторами [правових] процесів і через це творити конститутивні детермінанти майбутнього спільноти.

Це тому, що Європа в рамках Союзу є динамічною. Щонайменше протягом двох десятиліть ми були свідками неспинного досліду в цій лабораторії, що підживлювався прямо таки якобинською активністю. В цьому процесі інтеграції вирішальною силою є економічний аргумент, доповнений символічним аргументом та іншими ознаками, похідними і сприйнятими від духу часу, як, наприклад, випадок з правами людини, які у цьому сценарії виступають фоном для системи норм щодо вільної торгівлі й вільного руху товарів, тобто виконують функцію реквізиту на сцені, організованій відповідно до вимог постмодерної демократії. І давайте не забувати, що обидва ці правові рівні безпосередньо впливають на наше майбутнє: вони є ключовими для розуміння істинного значення нашого членства в ЄС, а тому в них є багато спільного з ланцюгом наслідків, що визначають рамки нашого життя.

Таким чином, ми доходимо висновку про те, що немає власне європейського права. Поки у нас є країни-члени, і нині тільки їх час від часу досягнутий консенсус (в ідеалі – за допомогою взаємних компромісів) створює європейське право в той чи інший момент. Вони можуть зробити це в співтоваристві націй, в якому кожний учасник номінально рівний. Однак, на практиці їх конкретний розмір, економічне багатство і (останнє, але не менш важливе) їх рівень культурної компетентності (розуміння шляхів розвитку Європи) надає (сприяє або знижує) їм якості гравців з різними шансами на успіх в умовах постійних викликів і конкуренції. Їх спритність, витривалість, увага і тактична злагожденість проходять випробування весь час. Звичайно, тут немає переможених як таких, але є гравці, чий інтереси відсуваються на другий план. Цим державам і націям, що стоять за ними, залишається менш сприятливий шлях, на якому мало шансів підтримувати навіть свою власну динаміку життя. І це доводить справедливість твердження Дж. Мітчелла: «Щоби «новий правовий порядок» став реальним і набув власного значення, він не повинен бути просто поширен-

ням сфери застосування [правової] системи одного суб'єкта». Натомість має йтися про загальну суму всіх частин, до якої включено лише те, що випущено в спільний потік в спільному порядку з відповідною уважністю і призначенням.

Професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка **О.В. Задорожній** у виступі **«Метод порівняльно-правового дослідження в аналізі міжнародно-правової дійсності»** відзначив, що специфіка методу порівняльно-правового дослідження в міжнародному праві визначається особливостями предмету аналізу. На відміну від класичного об'єкта компаративістики – схожих правових інститутів у різних національних системах права – в цій сфері об'єкт аналізу один – універсальна нормативна система міжнародного права. Однак, це не означає, що метод порівняльно-правового дослідження не може бути ефективно застосований до аналізу міжнародно-правової дійсності (на відміну від відносно статичної системи норм). По-перше, порівняння застосовується при розширенні аналізу правових явищ в контексті дихотомії понять «система міжнародного права» і «міжнародно-правова система» до ширшого кола правових явищ, ніж універсальна система норм – напрямів і способів взаємодії нормативної системи з міжнародними відносинами. По-друге, метод порівняльно-правового дослідження може бути застосований до аналізу процесів застосування міжнародно-правових норм в універсальних режимах, до явищ так званої фрагментації міжнародного права. І, по-третє, метод порівняльно-правового дослідження застосовується для аналізу як нормативної («право на папері») так і реалізаційної («право в житті») складових правових режимів, що виникають у процесі реалізації як універсальних, так і регіональних і партикулярних норм міжнародного права в регіональних і білатеральних міжнародних (міждержавних) відносинах.

Професор, завідувач кафедри права Київського національного лінгвістичного університету **О.О. Мережко** у виступі **«В якому сенсі ми можемо говорити про порівняльне міжнародне право?»** визначив предмети порівняння в рамках міжнародно-правових досліджень. По-перше, ми можемо і повинні порівнювати міжнародне право (як універсальну систему права) з національними системами права. Більше того, спочатку наука міжнародного права у зв'язку з існуванням численних прогалин у міжнародно-правовому регулюванні міжнародних відносин запозичила багато юридичних конструкцій, які були пристосовані до специфіки міжнародно-правового регулювання, із сфери римського права, яке розглядалося в якості свого роду «юридичної логіки» або природного права, що застосовується до всіх правових відносин. Іншими словами, між національним і міжнародним правом існує певний спільний фундамент, що дає нам змогу здійснювати порівняльно-правові дослідження. Порівняльний аналіз міжнародного права та національних систем права допомагає зрозуміти, чим вони принципово відрізняються, а також виробити адекватні механізми

імплементатії або трансформації норм міжнародного права в норми національного права.

По-друге, є таке джерело міжнародного права як «загальні принципи права», характерні для всіх систем права, включаючи національні і міжнародне право. Виділити ці принципи і визначити їх конкретний зміст стосовно конкретної ситуації можна на основі порівняльно-правового аналізу. По-третє, міжнародне право аж ніяк не однорідне, є універсальна і регіональні його системи. Ми можемо порівнювати загальне міжнародне право з регіональними системами, останні між собою, а також різні правові системи міжнародних міжурядових організацій. По-четверте, ми можемо порівнювати різні галузі чи підгалузі міжнародного права, наприклад, дипломатичне і консульське, міжнародне гуманітарне і міжнародне право захисту прав людини. По-п'яте, ми можемо порівнювати «зовнішньо-державне право» (норми національного права, спрямовані на регулювання міжнародних відносин держави) – це, якщо можна так висловитися, «національне міжнародне право» різних держав. Наприклад, норми конституційного права різних країн, спрямовані на регулювання міжнародних відносин. Крім того, слід порівнювати національні правові механізми реалізації норм міжнародного права. По-шосте, можна порівнювати міжнародне право (як універсальну систему права) з транснаціональним та наднаціональним правом.

Разом з тим, у зв'язку з поняттям «порівняльне міжнародне право» перед нами виникає ряд питань. Наприклад, таке: чи є ця галузь науки права частиною порівняльного правознавства або науки міжнародного права? У кожному разі порівняльне міжнародне право має величезні перспективи в науці права.

Доцент Національного університету «Одеська юридична академія» **Т.Р. Короткий** у виступі «**Порівняльно-правові дослідження українських вчених в галузі міжнародного права**» системно проаналізував застосування порівняльно-правового методу в роботах українських вчених з міжнародного права. Він наголосив на значущості порівняльно-правового методу в методологічному апараті міжнародного права і на необхідності вдосконалення його використання, підтримав концепцію міжнародного порівняльного права як самостійного наукового напрямку в рамках міжнародного права.

Кандидат юридичних наук, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права **О.В. Кресін** у виступі «**Становлення ідеї соціального міжнародного права у XVII – на початку XIX ст.**» відзначив, що в період становлення науки міжнародного права останнє конструювалося на основі догматики національного права і розглядалося як явище, за своєю сутністю однопорядкове з останнім.

Одним з найважливіших напрямів трансформації доктрини основних галузей права у XVI – на початку XIX ст. стала її соціалізація. З одного боку, відбувалася поступова асиміляція римського приватного права. Транснаціональний масив римського права як *ratio scripta* і значною мірою

пов'язана з ним природно-правова доктрина поступово соціалізувалися і водночас позитивувалися. Формування сучасного міжнародного права та його доктрини також бере свій початок із XVI ст., коли європейськими мислителями та реформаторами церкви було поставлено під сумнів монополярність та ієрархічність християнського світу. Двома важливими виявами процесу формування міжнародно-правової доктрини як соціальної за своєю сутністю були ідеї: 1) міждержавності права замість наддержавності та 2) власне його міжнародності.

Доктрина міжнародного публічного права багато в чому сформувалася на основі інтерполяції принципів та інститутів приватного права, а також їх інтерпретації та розвитку доктриною національного публічного права. Ключовим елементом тут виступив концепт суспільного договору, поєднаний з презумпціями існування міжнародного співтовариства та соціального окремого (суспільства, нації, держави) як цілого, одиниці, що вступає в міжнародний суспільний договір.

Нова ідентичність міжнародного права передбачала визнання його як інструмента побудови не квазідержавного чи наддержавного світового порядку, а скоріше квазісуспільства, сфери міжнародних соціальних зв'язків, забезпечення і захисту інтересів членів такого міжнародного співтовариства. Міжнародне право виступило зовнішнім вираженням національності та соціальності права держав, ствердивши феномен соціального окремого в праві та плюральність правового розвитку світу. І водночас його окрема ідентичність як сфери міжсоціальних зв'язків завершила і об'єднала соціальне бачення правової карти світу, зробила його універсальним, витворила категорію соціального загального в праві. Віденський головний акт на початку XIX ст. заклав основи розуміння міждержавного простору як міжнародного функціонального співтовариства. Формування формально плюралістичної правової карти Європи було таким чином завершено і нормативно визначене, що об'єктивно створювало теоретичні основи і практичну необхідність її пізнання та компаративної концептуалізації.

І, нарешті, Кант у своїх працях 90-х років XVIII ст. запропонував основи універсального філософського вчення про соціальне право, в тому числі виокремив договірну й соціальну сутність соціальних правопорядків, сконструював їх типологію, обґрунтував національно-державний правопорядок – соціальне окреме – як базову та неминущу модель правового розвитку, а також нетрансцендентний, іманентний характер соціального загального. Він чітко проголосив єдину природу національного та міжнародного права (обидва мають договірний і вольовий, тобто соціальний за своєю сутністю характер). Незважаючи на поступове зростання спільних елементів у праві та ідею «союзу народів», мислитель вказував на неможливість єдиного всесвітнього права. Більше того, Кант заперечив можливість теоретичної побудови всесвітнього права, натомість стверджуючи необхідність постійних емпіричних досліджень: «всі плани теорії для дер-

жавного, міжнародного і космополітичного права розпливаються в беззмістовні, нездійсненні ідеали».

Розгляд міжнародного права як соціального та договірної, однопорядкового з національним правом, а також історично похідного в своїй догматиці від останнього ставить під сумнів вкорінену претензію на його унікальність та універсальність, дає змогу розглядати його як плуральну сукупність договірних і соціальних правопорядків, що (внаслідок об'єктивних і усвідомлених потреб держав і суспільств, а також сприйнятої природно-правової ідеології) прагнуть до універсальності й можуть у окремі періоди наблизитися до неї або (так само внаслідок об'єктивних потреб або ідеологічних чинників) віддалятися і регіоналізуватися чи загалом ослаблятися.

Науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України **Є.В. Ромінський** у виступі «**До проблеми регіональних традицій у середньовічному міжнародному праві**» наголосив, що проблематика виділення окремих регіональних підсистем в сучасному міжнародному праві є однією з найбільш дискусійних. Відповідно, так само неоднозначно сприймається й проблема наявності самостійних регіональних підсистем на різних етапах розвитку міжнародного права. В історичному контексті більш вдалим видається використання терміну традиція, а не підсистема, що підкреслює як притаманну сучасному праву системність, так і формування регіональних правових особливостей на основі певної історичної традиції. Для середньовічної Європи можна говорити про наявність щонайменше двох традицій: західно- і східноєвропейської. В основі обох лежить спадок античної доби. Для Заходу це опора на норми преторського та імператорського права, що формувало систему *jus gentium*, а для Сходу – переосмислення цього спадку в посткіоноборській Візантії. На Заході цей спадок змішався з правовими традиціями охрещених та частково романізованих германських племен, з яких постала Франкська імперія (тому її можна назвати франкською чи середземно-північноморською традицією), а на Сході – з багатовіковою дохристиянською традицією слов'ян, представленою зокрема у Київській Русі (києво-руська чи чорноморсько-балтійська традиція). Обидві традиції зіштовхнулися наприкінці XII ст. у басейні Балтійського моря після підкорення слов'янських держав центральної та східної Німеччини германською (східно-франкською) Священною імперією, породивши нову традицію, яка поступово стане домінуючою в міжнародному праві Європи довестфальської доби. Чорноморсько-балтійська традиція проіснувала до XV ст. і була поступово витіснена «франкською» на півдні та «балтійською» – на півночі Русі.

На **третьому засіданні** «круглого столу» розглядалися окремі проблеми міжнародного та європейського права в порівняльній перспективі.

Професор Ужгородського національного університету **М.В. Савчин** у виступі «**Конституція і наднаціональність у праві: виклики і рішення**» вказав, що при вступі держав у певні міждержавні (Л. Луць) чи наднаціо-

нальні (А. фон Богданді, Ж.Д. Мутон, І. Перніце, І. Яков'юк) інституції виникає низка питань, пов'язаних з реалізацією національного суверенітету та здійсненням зовнішньополітичного курсу національних держав. Ключовою проблемою в цих відносинах є ідентичність країни та її континент. Розмежування понять міждержавності та наднаціональності є важливим у розумінні ступеня самодостатності країни та її ідентичності. З точки зору конституційного права ми говоримо тоді про процес конституціоналізації міжнародного права та перспективи формування глобального права на засадах універсальних людських цінностей. З точки зору міжнародного права ми говоримо про процес інтернаціоналізації національного права, зокрема і конституційного.

Порівняльно-правові дослідження взаємодії національних правових систем із системами міжнародного права, правом наднаціональних інститутів набувають насправді міждисциплінарного характеру. Будь-який дослідник у такому разі має оперувати певними моделями міждержавної взаємодії чи взаємодії міжнародного чи наднаціонального і національного права. Зокрема, Р. Арнольд стверджував, що співвідношення юрисдикцій Федерального конституційного суду ФРН, Суду ЄС та ЄСПЛ має враховувати певні економічні, політичні, соціальні та культурні фактори в ухваленні юридичних рішень.

Стосовно організації публічної влади змінюються акценти розуміння природи національного суверенітету. Воно стає дедалі більш інструментальним, оскільки суверенітет виражається саме як певна властивість впровадження якісних владних рішень у широкому розумінні (законодавства, управління, правосуддя), заснованих на демократичній легітимності, насамперед установчої та рефлексивної (П. Розанвалон). Це дає підстави висунути гіпотезу про зародження мережевого суверенітету, який ґрунтується на багаторівневому конституціоналізмі (І. Перніце, Г. Тойбнер). Такий суверенітет заснований на системі горизонтальних, вертикальних та реординаційних зв'язках між основними інститутами прийняття владних рішень на засадах конституційної державності, верховенства права та вимог належної правової процедури.

На прикладі функціонування ЄС можна продемонструвати явище наднаціональності в праві. Вона викликає комплекс питань щодо конституційно-адміністративного механізму дії наднаціонального права у національній правовій системі. По-перше, це питання сумісності конституційних цінностей і принципів з правовим доробком певного наднаціонального об'єднання. По-друге, це питання відповідності положень національної конституції і тим більше – поточного законодавства – наднаціональному праву, оскільки воно має пріоритет щодо національного. По-третє, вимога імперативності права НО вимагатиме втілення його положень в актах законодавства, управління та правосуддя національної держави, що вноситиме нові стандарти щодо їх змісту та здійснення відповідних процедур. Все це обумовлює відмінний стиль і культуру ухвалення владних рішень, з якою

абсолютно несумісний сучасний стиль ухвалення рішень в органах публічної влади в Україні.

Член-кореспондент НАПрН України **О.М. Вінник** у виступі «**Міжнародно-правове регулювання відносин публічно-приватного партнерства в контексті вдосконалення українського законодавства**» на підставі аналізу міжнародного (зокрема, ЄС) та зарубіжного (країн-членів ЄС) регулювання відносин публічно-приватного партнерства підкреслила важливість врахування цього досвіду для вдосконалення правового регулювання таких відносин в Україні з огляду на низьку дієвість прийнятого у 2010 р. закону «Про державно-приватне партнерство», про що зазначається у схваленій Урядом Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр., та взятий ще в 2004 р. курс на адаптацію законодавства України до права ЄС.

Професор кафедри міжнародного права Національного університету Державної податкової служби України **Л.Д. Тимченко** виступ «**Міжнародні договірні норми: суддівський розсуд *contra legem***» присвятив аналізу практики ЄСПЛ та Міжнародного Суду ООН щодо тлумачення та застосування норм міжнародних договорів. У своїй діяльності міжнародні суди часом тлумачать міжнародні договірні норми таким чином, що прийняті рішення не відповідають положенням міжнародної угоди, тобто *contra legem*. Підтримуючи в цілому прецедентний характер рішень ЄСПЛ та Міжнародного Суду ООН, слід відзначити, що ці рішення не повинні нейтралізувати або змінювати спеціальні договірні норми шляхом посилання на судову практику, як це мало місце щодо о. Зміїний у справі *Румунія проти України* (2009 р.).

Також професор Л.Д. Тимченко зазначив, що навряд чи предметом порівняльного міжнародного права можна вважати аналіз відношення національних правових систем до міжнародного права або співвідношення міжнародного публічного права та міжнародного приватного права. Це – сфера класичного порівняльного правознавства. В рамках порівняльного міжнародного права слід підтримати напрям, на який вказав професор О.В. Задорожній: аналіз взаємодії універсального, регіонального та білатерального міжнародного права. Також перспективним напрямом з метою підвищення ефективності міжнародного права є вивчення взаємодії його підсистем: звичаєвого, договірного та інституційного права. Під останнім розуміються рішення міжнародних організацій та органів, включаючи міжнародні судові та арбітражні органи.

Доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка **К.В. Смирнова** у виступі «**Європейське право та порівняльне правознавство: концепції взаємодії та зближення**» наголосила на юридичному розумінні терміну «європейське право». Прийнято розуміти даний термін у вузькому та широкому значенні. З одного боку, це система міжнародно-правових норм, створених європейськими інтеграційними об'єднаннями. У цьому розумінні європейське право є регіональним та

складовою міжнародного права в цілому. З іншого боку, це узагальнене поняття для визначення всієї сім'ї європейських правових систем. Слід розглядати даний юридичний феномен як результат взаємодії національних правових систем держав Європи, зближення їх законодавчих норм з метою пошуку сучасних рішень правових проблем. Згодом у процесах взаємодії стали брати участь як національні, так і міжнародні правові системи. Всебічно вивчає процеси взаємодії правових систем саме порівняльне правознавство, а тому дослідження європейського права неможливе без звернення до концептуального та методологічного доробку цієї науки.

Докторант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Г.О. Христова** у виступі **«Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів»** зазначила, що проблематика порівняльного міжнародного права актуалізує один з найбільш значущих і, у той же час, недостатньо розвинутих у вітчизняній науці напрям сучасної компаративістики – порівняльне право прав людини. Об'єктом порівняння тут можуть виступати зобов'язання держави у сфері прав людини, які тривалий час по-різному сприймалися в межах ООНівської та регіональних (європейської, міжамериканської, африканської) систем правозахисту. Моніторингові органи ООН з дотримання договорів у сфері прав людини розглядали такі зобов'язання як «зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини». Вони також використовували вперше висловлену на міжнародному рівні Міжамериканським судом з прав людини у справі *Velásquez Rodríguez v Honduras* концепцію «належного сумління» щодо забігання та протидії порушенням прав людини, у тому числі з боку приватних осіб. У свою чергу Європейський суд з прав людини віддав перевагу доктрині негативних та позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини і основоположних свобод, та істотно збагатив її завдяки своїй юриспруденції.

Останнім часом спостерігається зближення підходів до конструкції зобов'язань держави щодо прав людини у межах різних систем правозахисту, що має принципово важливе значення для вдосконалення механізму їх виконання на національному рівні. Результати порівняльних досліджень конструкції таких зобов'язань мають не лише теоретичне, а й практичне значення та можуть стати у нагоді при розробці національної стратегії у сфері прав людини.

Викладач Української академії банківської справи Національного банку України **Є.А. Самойленко** у виступі **«Вивчення феномена фрагментації міжнародного річкового права як сфера використання порівняльно-правового методу»** звернув увагу на те, що необхідність дослідження динамічного процесу розщеплення міжнародного річкового права на частини обумовлена виокремленням специфічних автономних режимів експлуатації водних ресурсів транскордонних річкових систем. Методологія порівняльного правознавства дає змогу здійснити поглиблений аналіз численних відгалужених компонентів – інститутів навігаційного та ненавіга-

ційного використання конкретних поверхневих материкових водних об'єктів, – що ускладнюють формування гомогенного нормативного середовища міжнародного річкового права. Серед способів і прийомів наукового пізнання феномену фрагментації пріоритетне значення належить методам зіставлення та протиставлення відповідних міжнародно-правових явищ у комбінації з їх синхронним та діахронним порівняльним аналізом. Від правильності їх використання залежить не лише з'ясування дійсної глибини дисонансу між міжнародно-правовими режимами міжнародних рік, а й успішність гармонізації розрізнених правил і вимог у цій сфері та кодифікації міжнародного права загалом.

Доцент Херсонського державного університету **І. А. Гетьман-П'ятковська** у виступі «**Міжнародне право і міжнародна мораль: теоретичні аспекти порівняння і взємодії**» зазначила, що міжнародне право і міжнародна мораль є системами, в яких існує певний порядок і взаємозв'язок елементів. Їх слід розглядати як пізнавальні конструкції, які дають змогу дослідити правову міжнародну дійсність. Якщо міжнародне право є системою норм договірної права між народами та державами, що застосовуються лише до тих держав, які є сторонами міжнародних договорів і членами міжнародних організацій, то міжнародна мораль є формою суспільної свідомості, що відображає узагальнене уявлення народів про мир, справедливість, гуманність, солідарність, взаємодопомогу, належне, бажане, ідеальне та їх високі прагнення.

Норми міжнародного права завжди взаємодіяли з нормами моралі та міжнародної ввічливості. В широкому сенсі мир між народами є не тільки відсутність війни, але також такий стан міжнародних і внутрішньодержавних відносин, який усуває передумови вирішення міжнародних і внутрішньодержавних конфліктів за допомогою сили. Очевидним є те, що досягнення справжнього миру залежить від достатньо високого рівня політичної, правової і моральної свідомості суб'єктів міжнародного права, їх гуманності, освіченості, культури, розумності. Міжнародне право через дії і рішення міжнародних організацій може стати інструментом впливу на рівні масової свідомості народів.

Також під час «круглого столу» виступили професори Національного університету «Одеська юридична академія» М.А. Дамірлі («Стратегії порівняльного дослідження міжнародного права») і Х.Н. Бехруз («Геополітика і право у формуванні архітектури сучасного міжнародного правового порядку») і начальник управління планування та координації правових досліджень НАПрН України доцент Д.В. Лук'янов («Наднаціональні правові системи як об'єкт порівняльно-правових досліджень»). У дискусії, окрім доповідачів, взяли участь: О.В. Скрипнюк, І.О. Кресіна, М.В. Буроменський, Г.Л. Знаменський, С.І. Максимов, Л.А. Луць, А.А. Яковлев, О.В. Буткевич, М. Антонович, О.О. Грінченко, Л.О. Макаренко, Ю.І. Матвеева, А.О. Фальковський, Л.А. Тимченко, О.В. Тюріна, О.О. Томкіна, М. Ношадха, О.І. Косілова, О.І. Мельничук, К.О. Савчук, Р. Завітневич, Т.І. Бондарук, Б.В. Сovenко, В.М. Ткаченко,

Н.Є. Толкачова, К.В. Глущенко, М. Задніпряна, А.Ю. Іванова, Г. Король, О.В. Мінченко, Н.Б. Мушак, В.І. Олещенко, О. Походзяєва, В.О. Рябоконт, О.Я. Турковський, О.М. Шмигова, К.Р. Величко, Б.М. Колесніков, І. Коробко, А.С. Оленченко, Н.М. Олійник, О.П. Омельченко та ін.

За результатами «круглого столу» планується видати збірник наукових праць.

О. В. КРЕСІН,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*